

Vâkı'a Sûresi'nin 78-80. Âyetlerinin Anlamı: Abdestsiz Mushaf'a Dokunma ve Âdetli Kadınların Kur'an Okuması Meselesi

The Meaning of the Verses 78-80 of the Surah al-Waqi'ah: The Issue of Touching the Mushaf Without Ablution and Menstruating Women Reading the Qur'an

<https://doi.org/10.71083/rusuhder.1617805>

İsmail Karagöz

Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Professor, Duzce University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences

Düzce, Turkey

ismailkaragoz1954@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3105-3554>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 11.01.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 23.06.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 22-41

Atıf/Cite as: Karagöz, İsmail. "Vâkı'a Sûresi'nin 78-80. Âyetlerinin Anlamı: Abdestsiz Mushaf'a Dokunma ve Âdetli Kadınların Kur'an Okuması Meselesi [The Meaning of the Verses 78-80 of the Surah al-Waqi'ah: The Issue of Touching the Mushaf Without Ablution and Menstruating Women Reading the Qur'an]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 5/1 (Haziran 2025):22-41

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2025 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

VÂKİ'A SÛRESİ'NİN 78-80. ÂYETLERİNİN ANLAMI, ABDESTSİZ MUSHAF'A DOKUNMA VE ÂDETLİ KADINLARIN KUR'AN OKUMASI MESELESİ

Öz

Kur'an-ı Kerîm, Tevrat'ın Hz. Musa'ya verildiği gibi Hz. Peygamber'e yazılı olarak değil, şifahi olarak verilmiştir. Hz. Peygamber kendisine indirilen sûre ve âyetleri vahiy kâtiplerine de yazdırıyordu. Müşrikler, Hz. Muhammed'in peygamber, Kur'an'ın Allah sözü olduğuna inanmadı. Peygambere yalancı, büyücü, deli ve şair, Kur'an'a eskilerin masalları, büyü, şiir, sihir, Muhammed'in uydurması, Şeytanların indirdiği bir söz dedi. Yüce Allah, Bürûc 85/21-22 ve Vâkı'a 56/78-80. âyetlerinde Kur'an'ın korunduğunu, Levh-i Mahfûz'da bulunan Kur'an'a görevli meleklerden başkasının dokunamayacağını, dolayısıyla müşriklerin iddia ettikleri gibi Kur'an'ın Allah sözü olduğunu bildirdi. "Ona temizlenmiş olanlardan başkası dokunamaz" anlamındaki Vâkı'a 56/79 âyetindeki "ona" zamirini, Levh-i Mahfûz'da korunan Kur'an, "temizlenmiş olanları" da melekler olarak anlayanların yanında, Hz. Ebû Bekir'in zamanında, oluşturulan Mushaf, "temizlenmiş olanları" da abdestli müminler olarak anlayanlar da olmuştur. Böylece kâfirler ile abdestsiz, cünüp, âdetli ve lohusa kadınların Mushaf'a dokunup dokunamayacakları ve Kur'an okuyup okuyamayacakları ihtilafı ortaya çıkmıştır. Mufessir ve fakihlerin çoğunluğuna göre "temizlenmiş olanlar" ile maksat, "melekler", "korunmuş kitap" ile maksat, Levh-i Mahfûz'dur. Dolayısıyla Vâkı'a 79/78-80. âyetleri Mushaf'ın abdestsiz ele alınması ve cünüp kimsenin Kur'an okumasıyla ilgili değildir. Bazı âlimler, söz konusu âyetlerin Mushaf'ın abdestsiz ele alınamayacağı ve cünüp kimselerin Kur'an okuyamayacağına işaret ettiğini, zayıf da olsa bazı hadislerin buna delalet ettiği görüşünü savunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mushaf, Levh-i Mahfûz, Kur'an'ı Okumak, Kur'an'a Dokunmak, Temizlenenler.

THE MEANING OF THE VERSES 78-80 OF THE SURAH AL-WAQI'AH, THE ISSUE OF TOUCHING THE MUSHAF WITHOUT ABLUTION AND MENSTRUATING WOMEN READING THE QUR'AN

Abstract

The Holy Quran was given to the Prophet Muhammad orally, not in writing, as the Torah was given to the Prophet Moses. The Prophet Muhammad had the scribes of revelation write down the surahs and verses sent down to him. The polytheists did not believe that the Prophet Muhammad was a prophet and that the Quran was the word of Allah. They accused the Prophet of being a liar, sorcerer, madman, or poet, and dismissed the Quran as 'a tale of the ancients,' 'magic,' 'poetry,' 'sorcery,' 'a fabrication by Muhammad,' or even 'a revelation from devils. In the verses of Surah Al-Buruj 85/21-22 and Surah Al-Waqi'ah 56/78-80, the Almighty Allah stated that the Quran is protected, that no one but the angels in charge can touch the Quran in the Preserved Tablet, and therefore, as the polytheists claimed, the Quran is the word of Allah. In addition to those who understood the pronoun "it" in the verse of Vâkı'a 56/79, meaning "No one can touch it except those who are cleansed", as the Quran preserved in the Preserved Tablet, and the "purified ones" as angels, there were also those who understood the Mushaf (the physical Quran) created during the time of Hz. Abu Bakr, and the "purified ones" as believers with ablution. Thus, a controversy arose as to whether unbelievers and women without ablution, who are impure, menstruating and postpartum can touch the Mushaf and read the Quran. According to the majority of commentators and jurists, the "purified ones" are meant by "angels", and the "preserved book" is meant by the Preserved Tablet. Therefore, the verses 79/78-80 of Surah Al-Waqia are not related to the Mushaf being handled without ablution and the Quran being read by a person who is in a state of impurity. Some scholars have defended the view that the verses in question indicate that the Mushaf cannot be handled without ablution and that a person who is in a state of impurity cannot read the Quran, and that some hadiths, although weak, indicate this.

Keywords: Tafsir, Mushaf, Preserved Lawh, Reading the Qur'an, Touching the Mushaf, Cleansed Things

Giriş

Yüce Yaratıcı, yerkürenin halifeleri olan insanları, kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır.¹ Yaratılış gayeleri olan bu görevlerini yerine getirebilmeleri için de verdiği akıl, gönderdiği peygamber ve indirdiği kitaplarla rehberlik etmiş, bu itibarla her topluma peygamber göndermiş,² peygamberlere de kitaplar indirmiştir.³ Son olarak Hz. Muhammed'i (s.a.s) kıyamete kadar yaşayacak insanlara Peygamber olarak görevlendirmiş⁴ ve kendisine bütün insanlara rehberlik etmesi⁵ için Kur'an-ı Kerîm'i vermiştir.

Hayatın her alanında rehber olan Allah sözü⁶ Kur'an-ı Kerîm'in rehberliğinden faydalanabilmek için onu doğru anlamak gerekir. Yüce Allah, Kur'an'ın anlaşılmasını istemektedir: "Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı?"⁷ "Onlar, Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var?"⁸ "Ey Peygamberim! Bu Kur'an, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır."⁹

Kur'an'ı anlamanın ön şartı akli kullanmak, Kur'an'ın Allah sözü olduğunu kabul etmek, Arap dilinin özelliklerini, inceliklerini ve tefsir usulünü bilmek, Kur'an'ın bir bütün olarak okumak ve Hz. Peygamberin Sünnetinden yararlanmaktır. Kur'an-ı Kerîm yanlış anlaşılırsa uygulaması da yanlış olur. Kur'an'ın bir kısım âyetleri açık seçiktir, anlaşılması kolaydır, bir kısım âyetleri mücmeldir, anlamak için çalışılması gerekir. Bu âyetlerden biri de Vâkı'a Sûresi'nin 79. âyetidir. Bugüne kadar konu ile ilgili yazılan makaleler, Mushaf'a abdestsiz dokunup dokunulamayacağı meselesi ile ilgilidir.¹⁰ Biz makalemizde sahabe döneminden günümüze kadar İslam âlimlerinin âyeti nasıl anladığı, âyetin nasıl anlaşılması gerektiği, *لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ* "Ona, ancak temizlenmiş olanlar dokunabilir" meâlindeki âyetin kelimelerini ve cümle yapısını analiz etmeye, hangi amaçla nazil olduğunu, anlamını ve içerdiği hükmü kavramaya ve açıklamaya çalışacağız.

1. Kavramsal Çerçeve

فِيهِ فİilinin kökü olan "mess" kelimesi, bir şeye eliyle temasta bulunmak,¹¹ mecazi anlamda bir şeye saygısızlık etmek, afet, musibet ve delilik dokunmak,¹² almak ve isabet etmek;¹³ Kur'an-ı

¹ el-Fâtır 36/39; ez-Zâriyât 51/56.

² en-Nahl 36/34.

³ el-En'âm 6/84-89; el-Hadîd 57/25.

⁴ es-Sebe' 34/28.

⁵ el-Bakara 2/185.

⁶ et-Tevbe 9/6.

⁷ en-Nisâ 40/82.

⁸ Muhammed 47/24.

⁹ Sâd 38/29.

¹⁰ Hasan Elik, "Mushaf'a Abdestsiz Dokunulup Dokunulamayacağı Problemi", *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/6 (1998) 48-78; Ali Akpınar, "Mushaf'a Abdestsiz Dokunma Meselesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 81-109; Abdullah Aydemir, "Kur'an'a Dokunma", *Diyanet Dergisi* 10 (Kasım 1971), 114-115, 383-389; Hidayet Aydar, "Kur'an'a Dokunmak ve Abdest Meselesi", *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 4 (Şubat 1988), 57-75; Abdurrahman Çetin, "Abdestsiz Kur'an Okuma Meselesi", *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Ocak 1993), 105-118.

¹¹ Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan İbn Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-lüga* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1987), 1/135; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga* (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabiyyi, 2001), 12/226; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 5/271; Muhammed b. Mükerrrem Cemâlüddîn ibn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), 6/218.

¹² el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, 12/226; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/218.

¹³ Muhammed Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnûsiyye, 1984), 27/335.

Kerîm'de savaşta yara almak,¹⁴ sevinç ve üzüntü, fayda ve zarar, iyilik ve kötülük,¹⁵ şer ve hayır,¹⁶ yorgunluk¹⁷ ve yaşlılık,¹⁸ şeytanın vesvesesi¹⁹ ve çarpması,²⁰ cehennem ateşi ve azabı²¹ dokunmak ve cinsel ilişkide bulunmak²² anlamlarında kullanılmıştır.

المُطَهَّرُونَ İsmi'nin kökü olan "tuhr" kelimesi masdar olarak kir ve pis bir şeyi temizlemek, ayıp, kusur, günah ve manevî kirlilerden temizlenmek, isim olarak necasetin ve kadının âdet halinin zıddı, maddî anlamda temiz ve temizlik hali²³ anlamındadır. الْمُطَهَّرُونَ çoğul olup "temizlenmiş olanlar" demektir. "Tuhr" kelimesi ve türevleri Kur'an-ı Kerîm'de kadının temizlik hali;²⁴ "tathîr" mastarı ve türevleri edep ve ahlâksızlıktan,²⁵ şirk ve inkârdan,²⁶ maddî²⁷ ve manevî kirlilerden²⁸ temizlenmek, zekât ve sadaka ile günahlardan arınmak;²⁹ "tatahhür" masdarı ve türevleri hayız, nifas, cünüplük ve hades gibi manevî, necaset gibi maddî kirlilerden,³⁰ fuhuş ve benzeri ahlâksızlıktan³¹ temizlenmek anlamlarında kullanılmıştır. "Tuhr" kökünden الْمُطَهَّرُونَ isminin dışında çoğul olarak Kur'an'da iki isim daha geçmektedir: "Ey Peygamberim! Sana kadınların ay halini, bu durumdaki kadınlarla ilişkinin nasıl olması gerektiğini soruyorlar. De ki: Ay hali, kadına eza veren bir durumdur. Ay halinde kadınların hayız yerinden uzak durun, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın, cinsel ilişki kurmayın, temizlendikleri zaman onlara Allah'ın size emrettiği yerden, hayız yerinden yaklaşın. Şüphesiz Allah, çok tövbe edenleri ve temizlenenleri sever."³² "Ey Peygamberim! Sen bu mescitte asla namaz kılma. Daha ilk günde ihlâsla yapılan Kuba mescidi, namaz kılmana kesinlikle daha layıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah, temizlenenleri sever."³³

المُتَطَهِّرِينَ ismi âyette abdestsizlik, loğusa, hayız ve cünüplük hâinden kurtulmak için abdest ve boy abdesti almak,³⁴ الْمُطَهَّرِينَ ismi ise küçük ve büyük abdest bozduktan sonra o mahalli idrar ve necasetten temizlemek³⁵ anlamındadır. Âyetlerde geçen الْمُطَهَّرُ ve الْمُتَطَهِّرِينَ isimleri, "tatahhur" masdarından türemiştir. الْمُتَطَهِّرِينَ ismi, mahreçleri birbirine yakın olduğu için "te" harfi "tı" harfine katılmış ve "tı" harfi şeddeli yapılmıştır.³⁶

¹⁴ Âl-i İmrân 3/140.

¹⁵ el-A'râf 7/95, 188; ez-Zümer 39/49; Hûd 11/10; el-Fussilet 41/50.

¹⁶ el-En'âm 6/17; el-İsrâ 17/83.

¹⁷ Kâf 50/38; Sâd 38/42.

¹⁸ el-Hicr 15/54.

¹⁹ el-A'râf 7/201.

²⁰ el-Bakara 2/275.

²¹ el-Mâide 5/73; Hûd 11/113.

²² el-Bakara 2/236; Âl-i İmrân 3/47; el-Ahzâb 33/49.

²³ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüga* 2/761; Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, 6/99; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*, 3/428; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/504.

²⁴ el-Bakara 2/222.

²⁵ Âl-i İmrân 3/42.

²⁶ el-Mâide 5/41; el-Ahzâb 33/33.

²⁷ el-Bakara 2/275; el-Enfâl 8/11; el-Hac 22/26; el-Müddesîr 74/4.

²⁸ el-Mâide 5/6.

²⁹ et-Tevbe 9/102.

³⁰ et-Tevbe 9/108.

³¹ el-A'râf 7/82.

³² el-Bakara 2/222.

³³ et-Tevbe 9/108.

³⁴ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyan 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 14/90.

³⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân* 14/482.

³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân* 4/396.

H. Peygamber (s.a.s), Kuba halkına, *إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَحْسَنَ عَلَيْكُمُ التَّنَازُلَ فِي الطُّهْرِ* "Şüphesiz Allah sizi temizlik konusunda övüyor" demiş, yukarıdaki ikinci âyeti okuyup onlara, "Bu temizlik nedir?" Diye sormuş, onlar da şöyle cevap vermişlerdir: *مَا نَعْلَمُ شَيْئًا إِلَّا أَنَّهُ كَانَ لَنَا جِيرَانٌ مِنَ الْيَهُودِ وَكَانُوا يَغْسِلُونَ أَذْيَارَهُمْ مِنَ الْعَائِطِ فَعَسَلْنَا كَمَا عَسَلُوا* "Biz bir şey bilmiyoruz. Ancak bizim Yahudilerden komşularımız vardı. Onlar, büyük abdestini yaptıklarında makatlarını su ile yıkıyorlardı. Biz de onların yıkadıkları gibi yıkadık."³⁷

Konu ili ilgili İbn Mâce'nin (öl. 273/887) *es-Sünen* adlı eserindeki rivayet şöyledir: "Ey Ensar topluluğu! Allah sizi temizlik konusunda övüyor. Övgüye layık olan bu temizliğiniz nedir? Diye sordu. Onlar da, "Biz namaz için abdest alırsın, cünüplükten gusledersin, büyük ve küçük abdesti bozduğumuzda o mahalli su ile güzelce temizlersin" cevabını vermişlerdir.³⁸

Kur'an-ı Kerîm'de *مُطَهَّرٌ* ve *مُطَهَّرَةٌ* şeklinde beş isim daha geçmektedir. Bu isimlerden biri olan *مُطَهَّرٌ* terkihi Hz. İsa ile ilgilidir.³⁹ Kelime "*Seni inkâr edenlerin söylediklerinden, kâfirlerin eziyetinden, inkâr ve edepsizlikten temize çıkartacağım ve kurtaracağım*" anlamındadır.⁴⁰

مُطَهَّرَةٌ kelimelerinden biri⁴¹ Kur'an-ı Kerimle ilgilidir.⁴² İsmi geçtiği âyet grubunun anlamı şöyledir: "*Kur'an ayetleri, Allah katında çok değerli sahafelerde yazılı, değeri yükseltilmiş, tertemiz, cın ve insanlardan korunmuş, şerefli ve erdemli yazıcı meleklerin eli ile Levh-ı Mahfûz'dan alınıp sana indirilen bir kitaptır.*"⁴³ Âyette geçen *مُطَهَّرَةٌ* tenakuz ve ihtilaftan,⁴⁴ batıl ve çirkin sözlerden⁴⁵ temizlenmiş ve korunmuş manasında Kur'an-ı Kerîm'in sıfatıdır. *مُطَهَّرَةٌ* kelimelerinden üçü⁴⁶ âhirette müminlerin eşlerinin sıfatı olarak kullanılmıştır. Bu âyetlerde *مُطَهَّرَةٌ* kelimesi eşlerin âhirette hayız, idrar, dışkı, balgam ve benzeri eza ve kirlerden⁴⁷ temizlenmiş olmaları anlamındadır.

Sonuç olarak sözlük manası ve Kur'an'daki kullanımından "mess" kelimesi ve türevlerinin fiziksel anlamda bir şeye el ile temas etmek ve insana iyi veya kötü bir şey isabet etmek ve almak, "tuhr" kelimesi ve türevlerinin ise maddî ve manevî kirlerden temizlenmek anlamında olduğu söylenebilir.

2. Müfessirlerin Âyete Verdikleri Anlam

Âyetinde geçen *لَا يَمَسُّ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ* fiili ve *الْمُطَهَّرُونَ* ismi hangi anlamda kullanılmıştır? "*Temizlenmiş olanlar*" kimlerdir? "Dokunmak" hakikî anlamda mı mecazî anlamda mıdır? *لَا يَمَسُّ* fiilinin sonundaki *هَا* "ona" zamirinin mercii nedir? Cümle "*Ona temizlenmiş olanlarda başkanı dokunabilir*" anlamında nefiy cümlesi mi? Yoksa "*Ona temizlenmiş olanlardan başkası dokunmasın*" anlamında nehiy cümlesi midir? Veya âyetteki nefiy, nehiy anlamında mıdır? Bunlar, âyette açık

³⁷ Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme, *es-Sahîh* (Beyrut: Mektebetü'l-İblâmî, ts), 1/45 (No: 83).

³⁸ İbn Mâce, "Tahâre", 28. 9,5

³⁹ Âl-i İmrân 3/55.

⁴⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/461; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 2/384.

⁴¹ Abese 80/14.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1420), 32/240.

⁴³ Abese 80/13-16.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 10/422.

⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/240.

⁴⁶ el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15; en-Nisâ 4/87.

⁴⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/395.

seçik değildir. Bu sebeple müfessirler âyetin anlamı ve içerdiği hüküm ve delalet ettiği şey konusunda ihtilaf etmişlerdir.⁴⁸

لَا يَمَسُّهُ Cümlesindeki “ona” anlamındaki هُ zamirinin mercii konusunda dört farklı görüş vardır:

2.1. “Ona” ile maksat, bir önceki âyetteki “korunmuş kitap” anlamındaki كِتَابٍ مَّكْنُونٍ terkididir.⁴⁹ كِتَابٍ مَّكْنُونٍ ile maksat, Allah katındaki Levh-ı Mahfûz’dur.⁵⁰ Sahabeden Abdullah b. Abbas (öl.67/687),⁵¹ Sa’îd b. Cübeyr (öl.94/713)⁵² ve Câbir b. Zeyd (öl.93/711)⁵³ ile Ebû İshâk ez-Zeccâc (öl.311/923),⁵⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl.333/934),⁵⁵ Ebû'l-Leys es-Semerkandî (öl.373/983)⁵⁶ ve birçok müfessir bu görüştedir.

2.2. “Ona” ile maksat, bir önceki âyetteki “korunmuş kitap” anlamındaki كِتَابٍ مَّكْنُونٍ yani Levh-i Mahfûz’da bulunan Kur’an-ı Kerîm’dir. Bu görüşü Mücâhid b. Cebr (öl.103/721) dile getirmiştir.⁵⁷

2.3. İkrime b. Abdullah’a (öl.105/723) göre “Ona” ile maksat, Tevrat ve İncil’dir. Çünkü bu kitaplarda Kur’an zikredilmektedir.⁵⁸

2.4. “Ona” ile maksat, müminlerin elindeki Mushaf’tır. Katâde b. Diâme (ö.117/735) bu görüştedir.⁵⁹

Birinci ve ikinci görüş birbiri ile aynıdır. Çünkü لَا يَمَسُّهُ cümlesinin öncesindeki âyetlerde Kur’an-ı Kerîm’in “korunmuş kitapta” olduğu bildirilmektedir. إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ “Şüphesiz size okunan kitap, kesinlikle çok değerli bir Kur’an’dır, onun aslı korunmuş bir kitapta, Levh-i Mahfûzdadır.” Ayrıca Bürûc Sûresi’nin 21 ve 22. âyetlerinde Kur’an-ı Kerîm’in Levh-i Mahfûz’da olduğu açıkça bildirilmektedir: بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ “Ey Peygamberim! Bilesin ki sana vahiy ile indirdiğim, kavminin yalanladığı, eskilerin masalları, şiir ve büyü dediği kitap, çok değerli ve şerefli bir Kur’an’dır. Onun aslı Levh-i Mahfûz’dadır.”

2.3 ve 2.4. maddelerde zikredilen görüşlerin isabetli olmadığı açıktır. Çünkü لَا يَمَسُّهُ cümlesinin öncesinde “ona” zamiri ile işaret edilebilecek Tevrat, İncil ve Mushaf isimleri geçmemektedir.

Konumuz olan âyet, Hz. Muhammed’in (s.a.s) Peygamberliğinin ilk yıllarında, tek Allah’ın ve âhîret hayatının varlığı inancının yerleştirilmeye çalışıldığı Mekke’de nazil olmuştur.⁶⁰ Âyet ve

⁴⁸ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdürrahman b. Temam b. Atiyiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri kitâbi'l-azîz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 5/251; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 17/225.

⁴⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/431.

⁵⁰ Ebû'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi, 1423), 4/224.

⁵¹ Ebû'l-Haccac Mücâhid b. Cebr, *et-Tefsîr* (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989), 646.

⁵² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/149.

⁵³ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 5/463.

⁵⁴ Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbühû* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 5/116.

⁵⁵ Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 9/506.

⁵⁶ Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-ulûm* (b.y.: y.y., ts), 3/398.

⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/149.

⁵⁸ Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-uyûn*, 5/463.

⁵⁹ Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-uyûn*, 5/463; Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'ani'l-mecîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 4/239.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/428.

sûreler Hz. Peygamberin sağlığında muhtelif malzemeye yazılmış, ancak Medine'de Hz. Ebû Bekir'in devlet başkanlığı döneminde Mushaf hâline getirilmiştir.⁶¹ Bu husus, Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin (ö.256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde açıkça bildirilmektedir.⁶² Dolayısıyla bu konudaki isabetli olan, yukarıdaki 2.1. maddesinde zikredilen görüştür.

2.5. لَا يَمَسُّهُ “Ona dokunamaz” cümlesindeki يَمَسُّ fiiline ve “ona” zamirinin merciine göre anlam verilmiştir.⁶³

“Ona” ile maksadın Levh-i Mahfûz'daki Kur'an-ı Kerîm olduğu görüşünde olanlara göre ona toz toprak bulaşmaz,⁶⁴ ona meleklerden başkası dokunamaz ve peygamberlere indiremez,⁶⁵ şeytanlar Levh-i Mahfûz'a, dolayısıyla Kur'an'a ulaşamaz anlamındadır.⁶⁶ “Ona” ile maksadın insanların elindeki Mushaf olduğunu söyleyenlere göre Mushaf'a elle dokunmak, yapraklarını çevirmek, okumak, Kur'an'ın gerçeklerini anlamak, okuduğunun faydasını görmek, tefsir ve tevilini bilmek, hükümleri ile amel etmekte başarılı olmak,⁶⁷ sevabını elde etmek⁶⁸ ve Kur'an'a yaklaşmak⁶⁹ anlamındadır.

Mekkeli müşrikler, Kur'an'ı Hz. Muhammed'e şeytanların indirdiğini zannediyorlardı.⁷⁰ Ayrıca müşrikler, cinlerin gökten gelen haberlerden çalıntı yapabildiklerine, kâhinlerin onlardan bilgi aldıklarına, her şairin kendisine şiiri dikte ettiren bir şeytanın bulunduğu inanıyorlardı. Hz. Peygamber'in de Kur'an'ı böyle bir yolla elde ettiğini ileri sürmüşlerdi.⁷¹ Âyetlerde yüce Allah, Kur'an'ın Levh-i Mahfûz'da olduğunu, Levh-i Mahfûz'un korunduğunu, dolayısıyla şeytanların buraya ulaşamayacaklarını haber vermiş⁷² ve müşriklerin iddialarının iftira olduğunu bildirmiştir.⁷³

Bürûc 85/21-22. âyetleri ile konumuz olan âyet, Kur'an'ın Hz. Peygamber'e ulaştırılmasında meleklerden başkasının rolünün olamayacağını, dolayısıyla لَا يَمَسُّهُ “Ona dokunamaz” cümlesi, Kur'an'ın Hz. Muhammed'e (s.a.s.) iletilmesinde şeytanların bir dahlinin olmadığını ve Levh-i Mahfûz'da bulunan Kur'an'a etkisinin bulunmadığını, bu itibarla kitabın tebdil ve tahriften korunduğunu,⁷⁴ âyetlerin müşriklere cevap niteliği taşıdığını, Kur'an'ı ancak vahiy meleğinin⁷⁵ Allah'tan alıp Hz. Muhammed'e inzal ettiğini beyan eder.⁷⁶ “Ey Peygamberim! Şüphesiz Kur'an, senin uydurman değil, kesinlikle âlemlerin Rabbinin indirdiği bir kitaptır. Uyarıcılardan olası diye Kur'an'ı güvenilir Ruh Cebrael, senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirdi.”⁷⁷ âyetleri bunun

⁶¹ İsmail Karagöz, *İslam'ın Ana Kaynakları Kur'an ve Sünnet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 41.

⁶² Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 3.

⁶³ eMâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, 5/464.

⁶⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/149.

⁶⁵ Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, 5/464.

⁶⁶ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Talib, *el-Hidâye ilâ bulûğu'ln-nihâye fî ilmi me'ânî'l-Kur'an ve tefsîrihî ve ahkâmihî* (b.y., Mecmû'atü Buhûsî'l-Kitâbi ve's-Sünneti, 2008), 11/2291.

⁶⁷ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-beyân* (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsî'l-Arabî, 2002), 9/219-220.

⁶⁸ Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, 5/464.

⁶⁹ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Ammetü li'l-Kitab, ts), 3/526.

⁷⁰ Muhammed Cemâleddîn b. Muhammed el-Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 9/129.

⁷¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/335.

⁷² Mekki b. Ebî Talib, *el-Hidâye*, 11/2291.

⁷³ eş-Şuarâ 26/210-212.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/506.

⁷⁵ Abese 80/15.

⁷⁶ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zamahşerî, *el-Keşâf 'an hakâiki ğavâmidit-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabîyyi, 1407), 4/469.

⁷⁷ eş-Şuarâ 26/192-195.

delilidir. Bu deliller, yukarıda zikredilen görüşlerin isabetli olanının 2.1. maddedeki görüş olduğunu ifade eder.

2.6. الْمُطَهَّرُونَ İsmi ile kimlerin kastedildiği konusunda, لَا يَمَسُّهُ “Ona dokunamaz” cümlesindeki “ona” zamirinin merciine yani Levh-i Mahfûz veya Mushaf oluşuna göre anlam verilmiştir.⁷⁸

لَا يَمَسُّهُ Filindeki “ona” zamirinin merciinin Levh-i Mahfûz olduğu görüşünde olanlara göre الْمُطَهَّرُونَ ile maksat, meleklerdir.⁷⁹ Sahabeden Abdullah b. Abbas (öl. 67/687), Ebû'l-Âliye er-Riyâhî (öl. 90/709),⁸⁰ Sa'îd b. Cübeyr (ö.94/713), Câbir b. Zeyd (ö.93/711), tabiinden İkrime b. Abdullah (öl. 105/723),⁸¹ Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721),⁸² Dahhâk b. Müzâhim (öl. 105/723),⁸³ Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767),⁸⁴ İbn Atiyye el-Endelüsî (öl. 5411/1147),⁸⁵ müctehit imamlardan Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î (ö.204/820),⁸⁶ Mâlik b. Enes (öl. 179/795)⁸⁷ kısaca müfessirlerin çoğunluğu⁸⁸ bu görüştedir. Mâlik b. Enes, لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ âyetinin Abese Sûresi'nin فِي صُحُفٍ مُّكَرَّمَةٍ مَّرْفُوعَةٍ “Kur'an ayetleri, Allah katında çok değerli sahifelerde yazılı, değeri yükseltilmiş, tertemiz, cin ve insanlardan korunmuş, şerefli ve erdemli yazıcı meleklerin eli ile Levh-i Mahfûz'dan alınıp sana indirilen bir kitaptır”⁸⁹ meâlindeki âyetlerle aynı anlamda olduğunu söylemiştir.⁹⁰ Konumuz olan âyette melekler, الْمُطَهَّرُونَ “temizlenmiş olanlar”, Abese Sûresi'ndeki âyette ise سَفَرَةٌ كَرَامٌ “şerefli ve erdemli yazıcı melekler” şeklinde nitelenmiştir. Melekler şirk, inkâr, isyan, günah ve gafletten temizlenmiş nurani varlıklardır.⁹¹ Müfessir Taberî (öl. 310/923) الْمُطَهَّرُونَ isminin melekleri, peygamberleri ve günahlarından temizlenenleri kapsadığı kanaatindedir.⁹²

2.7. لَا يَمَسُّهُ Filindeki “ona” zamirinin merciinin Mushaf olduğu görüşünde olanlar الْمُطَهَّرُونَ ismi ile kimlerin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'ye (öl. 146/763)⁹³ göre الْمُطَهَّرُونَ ile maksat, “şirk ve inkârda temizlenenler” yani müminler, er-Rabî b. Enes'e (öl. 140/757) göre “günah ve hatadan temizlenenler”, Katâde b. Diâme'ye (öl. 117/735) göre necaset yani maddî kirlerden ve hades yani cünüplük, âdet ve nifas halinden boy abdesti ve abdest alarak temizlenenler,⁹⁴ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'ye (öl. 465/1072) göre isyan ve günahlardan temizlenenlerdir.⁹⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre (öl. 751/1350) الْمُطَهَّرُونَ kelimesi ile maksat, meleklerdir. O şöyle demiştir: “Eğer الْمُطَهَّرُونَ kelimesi ile maksat, “melekler” değil de

⁷⁸ Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, 5/464.

⁷⁹ Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Kerîm* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1410), 528.

⁸⁰ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-beyân*, 9/219.

⁸¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/150.

⁸² Mücâhid b. Cebr, *et-Tefsîr*, 646.

⁸³ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 11/2291.

⁸⁴ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 4/224.

⁸⁵ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 5/251.

⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, *et-Tefsîr* (Suud: Dâru't-Tedmiriyye, 2006), 3/1304.

⁸⁷ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 11/2292.

⁸⁸ Vâhidî, *el-Vasît*, 4/239.

⁸⁹ Abese 80/13-16.

⁹⁰ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, 2/279, (No: 682); Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 11/2292.

⁹¹ Abdullah b. Muhammed, *Şerhu kitâbi't-tevhîd min Sahihil-Buhârî* (Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405), 2/560.

⁹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/152.

⁹³ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz* 4/228.

⁹⁴ Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, 5/464; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 3/526; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Bağavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru't-Türâsiyyi'l-Arabiyyi, 1420), 5/19.

⁹⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 3/526.

"abdestli müminler" olsaydı *لَا يَمْسُهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ* cümlesi, *يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ* "Şüphesiz Allah, temizlenenleri sever"⁹⁶ cümlesinde olduğu gibi *لَا يَمْسُهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ* şeklinde olurdu. Melekler için *الْمُطَهَّرُونَ*, müminler için *الْمُطَهَّرُونَ* denir."⁹⁷

Hz. Muhammed (s.a.s.), Mekke'de kendisinin peygamber olduğunu duyurduğu zaman müşrikler inanmadılar. Müşriklerin Hz. Peygamber hakkındaki söylemleri âyetlerde şöyle bildirilmektedir: *"Biz, deli bir şair için ilahlarımızı mı terk edeceğiz dediler."*⁹⁸ *"Kendilerine içlerinden bir peygamberin gelmesine şaşırdılar ve kâfirler, Muhammed, çok yalancı bir sihirbazdır, dediler."*⁹⁹ Kur'an'a büyü ve şiir,¹⁰⁰ kâhin sözü,¹⁰¹ eskilerin masalları,¹⁰² Muhammed'in kendi uydurması,¹⁰³ Kur'an'ı Muhammed'e bir insan öğretiyor¹⁰⁴ iddiasında bulunan bazı müşrikler, *"Bu Kur'an, iki şehir, Mekke ve Taiften büyük bir adama indirilseydi ya"* dediler.¹⁰⁵ Bazı müşrikler ise Kur'an'ı Hz. Muhammed'e şeytanların indirdiğini ileri sürdüler.¹⁰⁶ Yüce Allah, bu iddialara şöyle cevaplar verdi: *"Ey Peygamberim! Kur'an ile öğüt vermeye ve gerçekleri hatırlatmaya devam et, müşrikler deli ve kâhin dedi diye vazgeçme, sen Rabbinin nimeti sayesinde, kâhin de deli de değilsin."*¹⁰⁷ *"Biz Peygamber'e şiir öğretmedik, şiir öğrenmesi ve yazması peygambere uygun olmaz. Peygambere öğrettiğimiz ve vahyettiğimiz, şiir değil, ancak bir öğüt, apaçık ve gerçekleri açıklayıcı Kur'an'dır."*¹⁰⁸ *"Ey Peygamberim! Kur'an'ı sana şeytanlar indirmede, bizim iznimiz ile Cibril indirdi. Kur'an'ı indirmek şeytanların işi değildir, onların buna güçleri de yetmez. Şüphesiz şeytanlar, vahyi dinlemekten kesinlikle uzaklaştırılmışlardır."*¹⁰⁹

فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَّا تَدَّكَّرُونَ تَنْزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضُ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِرٌ وَإِنَّهُ لَتَذِكْرٌ لِّلْمُتَّقِينَ

*"Görebildiğiniz varlıklara ve göremediğiniz varlıklara yemin ederim, Kur'an, kesinlikle çok şerefli bir elçi olan Cebrail'in Peygamber'e tebliğ ettiği Allah sözüdür. Kur'an, bir şair sözü değildir. Ne kadar az iman ediyorsunuz! Kur'an bir kâhinin sözü de değildir. Ne kadar az düşünüyorsunuz! Kur'an, âlemlerin Rabbi Allah'tan alınıp Peygambere indirilen bir sözdür. Eğer Peygamber bazı sözler uydurup bize isnat etseydi, biz kesinlikle onu kudretimizle yakalar, sonra onun şah damarını kesinlikle keser ve helâk ederdik. Ey müşrikler! Sizden hiçbir kimse ona yapılacak bu cezaya engel olamazdı. Şüphesiz Kur'an, emir ve yasaklarına riayet ederek Allah'a karşı gelmekten sakınan müminler için kesinlikle bir öğüttür."*¹¹⁰

وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ نَبِيٍّ مُّبِينٍ

⁹⁶ el-Bakara 2/222.

⁹⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 528.

⁹⁸ es-Sâffât 37/36.

⁹⁹ Sâd 38/4; bk. Kâf 50/3.

¹⁰⁰ Yâsîn 36/69.

¹⁰¹ el-Hâkka 69/42.

¹⁰² el-Enfâl 8/31.

¹⁰³ et-Tûr 52/33.

¹⁰⁴ en-Nahl 16/103.

¹⁰⁵ ez-Zuhruf 43/31.

¹⁰⁶ eş-Şuarâ 26/210-212.

¹⁰⁷ er-Tûr 53/29.

¹⁰⁸ Yâsîn 36/69.

¹⁰⁹ eş-Şuarâ 26/210-212.

¹¹⁰ el-Hâkka 69/38-48.

*"Kesinlikle âlemlerin Rabb'inin indirdiği bir kitaptır. Uyarıcılardan olasin diye Kur'an'ı güvenilir Ruh Cebrail, senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirdi."*¹¹¹

فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ. وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَغْلَمُونَ عَظِيمٌ. إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ. فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ. لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ. تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ

*"Yıldızların doğduğu ve battığı yerlere yemin ederim, ey kâfirler! Eğer bilerseniz bu yemin, kesinlikle büyük bir yemindir. Şüphesiz size okunan Kur'an, kesinlikle çok değerli bir Kur'an'dır, onun aslı korunmuş bir kitapta, Levh-i Mahfûz'dadır. Ona, semada ancak günahlardan temizlenmiş melekler dokunabilir, o, âlemlerin Rabbinden indirilmedir."*¹¹²

Konu ile ilgili âyetleri ve nüzul sebeplerini birlikte değerlendirdiğimiz zaman لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ "Ona ancak temizlenmiş olanlar dokunabilir" âyetinin Kur'an-ı Kerîm'in müşriklerin iddia ettiği¹¹³ gibi insan ve şeytan sözü değil, Allah sözü olduğu anlaşılır. Âyetler aynı zamanda Kur'an'ın her türlü müdahaleden korunan Levh-i Mahfûz'da bulunduğunu ifade eder. Ayetteki "temizlenmiş olanlar" ile maksat, melekler, "ona" zamirinin mercii de insan eli ile yazılmış Mushaflar değil, Levh-i Mahfûz'daki Kur'an-ı Kerîm'dir. "Ona dokunamaz" cümlesi, şeytanlar, Levh-i Mahfûz'daki Kur'an'a ulaşamaz anlamındadır. Âyet müşriklerin iddialarını reddetmektedir.¹¹⁴

3. Abdestsiz Mushaf'a Dokunulup Dokunulamayacağı Meselesi

Kâfirler, abdestsiz ve cünüp müminler ile âdet ve nifas halindeki kadınlar, Mushaf'a dokunabilirler mi? Bu konuda müfessirler, لَا يَمَسُّهُ filindeki "ona" zamirinin mercii "korunmuş kitap" veya "Mushaf" oluşuna ve الْمُطَهَّرُونَ "temizlenmiş olanlar" ile maksadın "melekler" veya "şirk ve inkârdan, abdestsizlik, cünüplük, âdet ve nifas halinden temizlenmiş olanlar" anlamında oluşuna göre farklı görüşler beyan etmişlerdir.

3.1. لَا يَمَسُّهُ Filindeki "ona" zamirinin mercii, "korunmuş kitap", الْمُطَهَّرُونَ "temizlenmiş olanlar" ile maksat, "melekler" olduğunu savunanlara göre cümle haber cümlesidir.¹¹⁵ Dolayısıyla âyet, müminlerin abdestsiz veya cünüp veya kadınların âdet ve regl halinde iken Mushaf'a dokunmaları ve Kur'an'ı okumaları ile ilgili değildir. Sahabeden Abdullah b. Abbas (öl. 68/687), tabiîn âlimlerinden Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (öl. 104/722), Muhammed b. Sîrîn (öl. 110/729)¹¹⁶ Zahirî mezhebi imamı Dâvûd b. Ali (öl. 133/750), bir rivayete göre Ebû Hanîfe (öl. 150/767) abdestsiz müminlerin, Mushaf'ı eline alabileceği görüşündedir.¹¹⁷ Hatta Katâde b. Diâme'ye göre "Müminlerin elindeki Mushaflara necis olan müşrik ve münafık kimseler bile dokunabilir."¹¹⁸

Bu görüşte olanlar şu delilleri zikretmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), Bizans imparatoru Herakleios'a yazdığı ve sahabeden Dihye b. Halîfe (öl. 50/670) ile gönderdiği mektuba Kur'an'ı Kerîm'den bir âyet¹¹⁹ yazmıştı. Kâfirlerin âyet yazılı bir mektuba dokunması haram olsaydı, Hz.

¹¹¹ eş-Şuarâ 26/193-195.

¹¹² el-Vâkıa 56/75-80.

¹¹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Kerîm*, 528.

¹¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/428.

¹¹⁵ Ebû'l-Ferac Abdurrahman b. Ala b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts), 4/228.

¹¹⁶ Ebû'l-Hasan İbn Battal Ali b. Halef, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Riyad: Dâru'n-Neşr, 2003), 1/414.

¹¹⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 17/226; Muhammed b. Ale eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414), 5/193.

¹¹⁸ İbn Atiyye, *el-Muhararu'l-vecîz*, 5/251.

¹¹⁹ "Ey Peygamberim! De ki: Ey kitap ehli olan Yahudi ve Hıristiyanlar! Bizimle sizin aranızda âdil, doğru, insaflı ve eşit olan bir söze gelin. Sadece Allah'a ibadet edelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ın dışında birbirimizi rabler edinmeyelim. Ey müminler! Eğer bu davetten yüz çevirirlerse, onlara, "Şahit olun biz Müslümanlarız" deyin" anlamındaki 64. âyyetini yazmıştır. bk. Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, 9/220.

Peygamber mektuba âyet yazmazdı. Hz. Peygamber, Bizanslıların necis olduklarını ve âyet yazılı mektuba dokunacaklarını biliyordu.¹²⁰ Hz. Peygamber (s.a.s) tuvaletten geldikten sonra kendisine yemek takdim edilmiş, abdest alıp almayacağı sorulmuş bunun üzerine *إِنَّمَا أُمِرْتُ بِالْوُضُوءِ إِذَا قُمْتُ إِلَى الصَّلَاةِ* “Ben ancak namaz kılmak istediğim zaman abdest almakla emredildim” buyurmuştur.¹²¹ Hz. Ali (öl. 40/661), *قَالَ لَا بَأْسَ أَنْ يَمَسَّ الْقُرْآنَ الْجُنُبُ وَالْحَائِضُ وَالْمُحْدِثُ* “Cünüp, âdetli ve abdestsiz kimselerin Kur'an'a dokumalarında bir beis yoktur” demiştir.¹²²

3.2. Filindeki “ona” zamirinin mercii, “Mushaf”, الْمُطَهَّرُونَ “temizlenmiş olanlar” ile maksat, “şirk ve inkârdan temizlenmiş olanlar” veya “günahlardan temizlenmiş olanlar” veya “abdestsizlik ve cünüplükten temizlenmiş olan müminler, âdet ve nifas halinden temizlenmiş olan kadınlardır.”¹²³ Bu görüşte olanlara göre cümle, olumsuz haber cümlesidir, ancak nehiy (yasaklama) içeriklidir.¹²⁴ Buna göre âyet, “*Abdestsiz ve cünüp müminler ile kâfirler Mushafa dokunmasınlar*” anlamındadır. Dolayısıyla, kâfirler ile abdestsiz ve cünüp kimseler, âdetli ve nifas halindeki kadınlar, Mushaf'a el süremezler.¹²⁵ Bu görüşte olanlara göre Mushaf'a el sürebilmek için abdestli olmak, farz¹²⁶ ve abdestsiz dokunmak, haramdır.¹²⁷ Sahabeden Abdullah b. Mes'ud (öl. 32/652), Sa'd b. Ebî Vakkas (öl. 55/675), Abdullah b. Ömer (öl. 73/693) ve Ali b. Ebî Tâlib (öl. 60/680), tâbiinden Atâ b. Ebî Rebah (öl. 114/732), İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742), İbrahim en-Neha'î (öl. 96/714), Hammâd b. Ebî Süleyman (öl. 120/738), müçtehit imamlardan Malik b. Enes (öl. 179/795),¹²⁸ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (öl. 204/820), Abdurrahman b. Amr el-Evzâî (öl. 157/774), Süfyan b. Saîd es-Sevrî (öl. 161/778), Ebû Sevr (ö.240/854) ve bir rivayete göre Ebû Hanîfe Numan b. Sâbit (öl. 150/767) başta olmak üzere İslam âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedir.¹²⁹

İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1351), “Eğer cümle nehiy cümlesi olsaydı âyetin ilk cümlesi *لَا يَمَسُّهُ* “Ona dokunmaz” şeklinde değil, *لَا يَمَسُّهُ* “Ona dokunmasın” şeklinde olurdu” demiş ve cümlelerin haber cümlesi olduğunu beyan etmiştir.¹³⁰ Fahrüddîn er-Râzî (öl. 606/1210), tefsirinde *لَا يَمَسُّهُ إِلَّا* âyetindeki “ona” zamirinin merciinin, “korunmuş kitap”, bu kitap ile maksadın Levh-i Mahfûz olduğuna göre imam Şâfiî, “Nasıl abdestsiz kimsenin Mushaf'a dokunması caiz değildir?” demiş ve “Bunu âyetin delâletinden, belki de Sünnetten almıştır”¹³¹ cevabını vermiştir. Âyetin “*Abdestsiz ve cünüp müminler ile kâfirler Mushafa dokunmasınlar*” anlamında olduğunu söyleyenler, şu rivayetleri delil almışlardır:

Hz. Ömer (öl. 23/644), Müslüman olmadan önce gittiği kız kardeşinin evinde, “okuduğunuzu bana verin ben onu bir okuyayım” demiş, kız kardeşi, Hz. Ömer'e “sen necaset

¹²⁰ İbn Battal, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 1/414.

¹²¹ Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 11 (No: 3760).

¹²² Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta'* (Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1332), 1/343.

¹²³ Ebû'l-Ferac el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/228.

¹²⁴ İbn Atiyye, *el-Muhrraru'l-vecîz*, 5/251; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/431.

¹²⁵ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstizkâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 2/472.

¹²⁶ Abdullah b. Muhammed, *Şerhu Kitabî't-tevhîd*, 2/561.

¹²⁷ Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Han, *Fethu'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'an*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992), 13/383.

¹²⁸ Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah İbn Cüzey, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl* (Beyrut: Şirketü Dâru'l-Erkâm, 1416), 2/339.

¹²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/431; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 17/226; İbn Battal, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 1/415; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5/193.

¹³⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Kerîm*, 528.

¹³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/431.

üzeresin" لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ فَمَنْ فَاغْتَسَلَ "Kur'an'a temiz olmayanlar dokunamazlar, kalk boy abdesti al" demiştir.¹³²

Hz. Peygamber (s.a.s), Yemen'e vali gönderdiği Hakîm b. Hızam'a (ö. 54/674) لَا يَمَسُّ الْقُرْآنَ إِلَّا وَأَنْتَ طَاهِرٌ "Kur'an'a ancak temiz iken dokun" buyurmuştur.¹³³ İmam Nevevî (öl. 676/1277) ve müfessir İbn Kesîr (ö.774/1373), bu rivayetin zayıf olduğunu söylemiştir.¹³⁴

Hz. Peygamber (s.a.s), yazdığı bir mektupta sahabeden Amr b. Hazm'a (öl. 53/673) لَا يَمَسُّ الْقُرْآنَ إِلَّا طَاهِرٌ "Kur'an'a ancak temiz kimse dokunabilir" bilgisini vermiştir.¹³⁵ İmam Nevevî (öl. 676/1277), İbn Kesîr ve Şevkânî'nin (öl.1250/1834) zayıf dediği¹³⁶ ve mürsel olan bu rivayetin,¹³⁷ sahih, müsned ve müttfekun aleyh olan الْمُؤْمِنُ لَيْسَ بِنَجَسٍ "Mümin necis değildir" hadisi ile çeliştiği ifade edilmiştir.¹³⁸ İbn Kesîr, وَفِي إِسْنَادِ كُلٍّ مِنْهَا نَظَرٌ "Bu rivayetlerin her birinin senedinde nazar/sihhatinde şüphe var" demiştir.¹³⁹

Hadisinde geçen طَاهِرٌ kelimesi ile mümin kimse mi? Cünüp olmayan kimse mi? Abdestli kimse mi? Yoksa elbise ve bedeninde necaset bulunmayan kimse mi? Kastedildiği açık değildir. Bu anlamlarda müşterek ve mücmel olan طَاهِرٌ kelimesi, her dört anlama da gelebilir. Dolayısıyla mümin kimseye de abdestli¹⁴⁰ ve cünüp olmayan kimseye¹⁴¹ ve âdetli olmayan kadına¹⁴² da elbise ve bedeni temiz olan kimseye¹⁴³ de طَاهِرٌ "temiz" denir.¹⁴⁴

İmam Mâlik, abdestsiz ve cünüp kimsenin Mushaf'a el sürmemesinin gerekçesini Mushaf'ı kirletmek olarak açıklamış, abdestli olarak Mushaf'ı ele almanın Kur'an'a ikram ve ona saygı için olduğunu beyan etmiştir.¹⁴⁵

Kanaatimizce bu görüşlerin en isabetli olanı لَا يَمَسُّهُ filindeki "ona" zamirinin mercii, "korunmuş kitap", الْمُطَهَّرُونَ "temizlenmiş olanlar" ile maksat ise, "melekler" olduğu görüşüdür. Çünkü لَا يَمَسُّهُ إِلَّا "Ona ancak temizlenmiş olanlar dokunabilir" cümlesi ile maksat, insanların kalemle veya bilgisayarla yazdıkları Mushaflar değil, aslı Leh-ı Mahfûz'da olan Kur'an-ı Kerîm'dir. Bu itibarla âyetin Mushaflara dokunma ile ilgisi yoktur. Ayrıca âyet, haber cümlesidir, yalnızca bilgi vermekte ve muhataplara, özellikle müşriklere, Kur'an'ın şeytanların sözü olmadığını bildirmektedir. Konumuz olan âyet Mekke'de, abdest ve boy abdesti almayı emreden Mâide Sûresi'nin 6. âyeti ise

¹³² Hâkim el-Müstedrek 4/59 (No: 6897).

¹³³ Hâkim el-Müstedrek, 3/485 (No: 6051).

¹³⁴ Muhammed Eşref b. Emîr Âbâdî, *Avnû'l-ma'bûd şerhu Sünenü Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415) 1/264. Hadis, senedindeki Süveyd Ebû Hâtim sebebiyle zayıf sayılmıştır. Elbanî "Bu hadis cidden çok zayıftır" demiştir. bk. Zeynüddîn Muhammed b. Ali el-Münavî, *Feyzü'l-kadîr şerhu Câmi'u's-sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356), 6/421.

¹³⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, 12/278 (No: 680) Hadis mürseldir.

¹³⁶ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1993), 1/259.

¹³⁷ Muhammed b. İsmail es-Sana'ânî, *Sübülü's-selâm* (by., Dâru'l-Hadîs, ts), 1/100. Bu hadis senedi itibari ile illettir. Senedindeki Mekhul eş-Şâmi ile Muaz b. Cebel arasında kopukluk vardır. Ravi Ahmed b. Ubeyd de mecruhtur.

¹³⁸ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstizkâr*, 2/473; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/260.

¹³⁹ Ebû'l-fida İsmail b. Omer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm* (b.y., Dâru Tayyibe, 1999), 7/545.

¹⁴⁰ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Kitâbü't-tahâra", 1; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta* "Kur'an", 787.

¹⁴¹ el-Mâide, 5/6.

¹⁴² Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned* (Mısır: Dâru Hicr, 1999) 3/396 (No: 1983), bk. el-Bakara 2/222.

¹⁴³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannaf*, 7/154 (No:34918).

¹⁴⁴ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/259.

¹⁴⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvaata* "Kur'an" 681.

Medine'de nazil olmuştur.¹⁴⁶ Âyetteki “temizlenmiş olanlar”, müminler değil, meleklerdir. الْمُطَهَّرُونَ Kelimesinin zıddı olan “temizlenmemiş olanlar”, insanlar değil, cinlerin şeytanlarıdır. Müminler, cünüp ve kadınlar âdetli ve loğusa olsalar bile necis olmazlar. Hz. Peygamber, الْمُؤْمِنُ لَا يَنْجُسُ “Mümin necis olmaz” buyurmuş¹⁴⁷ yüce Allah, insanlardan necis olanların müşrikler olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁸ Abdestsizlik, cünüplük, hayız ve loğusalık, insanın tabîî hâlleridir, müminler bu hâllerinde dahi necis değildir.¹⁴⁹ Dolayısıyla الْمُطَهَّرُونَ kelimesi, cünüp, âdetli ve abdestsiz olmayan kimselere veya elbise ve bedeninde necaset bulunmayanlara hamledilemez.¹⁵⁰

Günümüzde Mushaflar matbaalarda basılmakta, abdestli veya abdestsiz veya cünüp her insan tarafından taşınmakta ve satışa sunulmaktadır. Kur'an-ı Kerîm metni akıllı telefonlara yüklenmekte ve müminler ellerinde ve ceplerinde taşımaktadır. Diğer taraftan Abdullah b. Ömer'in “Hz. Peygamber Kur'an'ı düşman topraklarına taşımayı yasak etti” rivayetine rağmen¹⁵¹ Müslüman olan ve olmayan birçok kimse, Kur'an-ı Kerîm'i pek çok dile çevirmekte ve Müslüman olmayan bazı insanlar âyetlerin de yazılı olduğu meâlleri alıp okumaktadır. Kur'an-ı Kerîm, bütün insanlar için rehber olarak gönderilmiştir.¹⁵² Kur'an'ın rehberliğinden faydalanabilmek için Müslüman olmayanların da Kur'an'ı okuyup tetkik etmeleri gerekmektedir. Bu gerçeklere binaen olmalı ki Abdullah b. Abbas, tabîinden hadis âlimi Şa'bî, Zahirî mezhebi imamı Dâvûd b. Ali, bir rivayete göre Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855)¹⁵³ İbn Hazm (öl. 456/1064) ve Şevkânî (öl. 1250/1834) gibi bazı âlimler,¹⁵⁴ konu ile ilgili hadislerin zayıf olduğunu söyleyerek abdestsiz kimsenin Mushaf'ı eline alabileceği görüşündedir.¹⁵⁵ Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Ebî Süleyman ve Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî, kâfirlerin Mushaf'ı taşımalarında ve dokunmalarında bir beis görmemiştir.¹⁵⁶ Hatta Katâde b. Diâme'ye göre “Müminlerin elindeki Mushaflara necis olan müşrik ve münafıklar bile dokunabilir.”¹⁵⁷ Mushaf'a abdestsiz dokunulup dokunulamayacağı meselesi ile ilgili makale yazan Abdullah Aydemir, Mushaf'a abdestsiz dokunulamayacağı görüşünü tercih ederken,¹⁵⁸ Hidayet Aydar¹⁵⁹ ve Abdurrahman Çetin¹⁶⁰ dokunulabileceği görüşünü tercih etmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı yayını olan “Kur'an Yolu” adlı tefsirde konu ile ilgili olarak, “Kutsal kitabına saygısının bir nişanesi olarak ona el sürerken abdestli olmaya gayret eden bir müminin bu davranışı onun ecrini ve feyzini arttırır, fakat bu hükmün Kur'an'la yakından ilgilenme ve manaları üzerinde düşünme çabasını engelleyen bir set gibi algılanması kuşkusuz yanlış olur” denilmiştir.¹⁶¹

¹⁴⁶ Beş vakit namaz, Peygamberliğin Mekke döneminin sonlarına doğru Miraç gecesinde farz kılınmış olmakla birlikte Hz. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirilmesinden itibaren Cebrail'in abdest ve namazı öğrettiği ve Peygamber ve Müslüman olanların abdestli olarak namaz kıldıkları ve abdestsiz namaz kılınmadığı bilinmektedir. √

تقبل صلاة بغير طهور “Abdestsiz namaz kabul olmaz.” Müslim, “Vüdü”, 224.

¹⁴⁷ Buhârî, “Gusül”, 23, 24.

¹⁴⁸ Tevbe 9/28.

¹⁴⁹ Şevkânî, *Neylül'evtâr*, 1/259-260; bk. en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/6.

¹⁵⁰ Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 9/130.

¹⁵¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 3/633 (No: 1623).

¹⁵² el-Bakara 2/185.

¹⁵³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/35.

¹⁵⁴ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 5/252.

¹⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 17/226.

¹⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 17/226.

¹⁵⁷ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 5/251.

¹⁵⁸ Aydemir, “Kur'an'a Dokunma”, 383-389.

¹⁵⁹ Aydar, “Kur'an'a Dokunmak ve Abdest Meselesi”, 57-75.

¹⁶⁰ Çetin, “Abdestsiz Kur'an Okuma Meselesi”, 105-118.

¹⁶¹ Hayrettin Karaman, vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 2015).

Bir şeyin farz¹⁶² veya haram¹⁶³ olabilmesi kesin delil bulunması gerekir. Kur'an'a abdestli dokunmanın farz ve abdestsiz dokunmanın haram olduğunu kesin olarak ifade eden sarîh bir âyet ve sahîh bir hadis mevcut değildir. Müfessir ve fakihler, *لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ* "Ona ancak temizlenmiş olanlar dokunabilir." âyetinin anlamı açık seçik; konu ile ilgili hadisler sahîh, sarîh ve delaleti kesin olmadığı için âyet ve hadislerin anlamı ve hükmünde ihtilaf etmişler, bu sebeple Mushaf'a abdestli dokunmanın "farz" olduğu hükmünde ittifak edememişlerdir.

لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ âyetinde geçen *كِتَابٍ* sözcüğüne "Mushaf," *لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ* âyetinde geçen *لَا يَمَسُّهُ* "temizlenmiş olanlar" kelimesine "cünüp, abdestsiz, ay hâlinde ve lohusa olmayanlar" ve *لَا يَمَسُّهُ* cümlesine "Mushaf'a dokunmasınlar" anlamı verildiği zaman *إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ* âyetlerinin anlamı şöyle olur: "Şüphesiz, bu kitap, kesinlikle çok değerli bir Kur'an'dır, Mushaf'ta korunmuştur, ona ancak cünüplük, abdestsizlik, âdet ve lohusalık halinden temizlenmiş olanlar el sürebilirler."¹⁶⁴ Bu anlam, âyetin bağlamına uygun değildir. Çünkü konumuz olan âyetler, Peygamberliğin üçüncü yılında Mekke'de, abdest, gusül, ay ve lohusa hâlleri ile ilgili hükümleri içeren ayetler Medine'de nazil olmuştur. *لَا يَمَسُّهُ* "Ona dokunamaz" cümlesi nehiy değil, nefiy kipidir. Manen pis olanlar, kâfir ve müşriklerdir.¹⁶⁵ Müminler abdestsiz ve cünüp bile olsalar manen pis olmazlar.¹⁶⁶ Âyet-i Kerîme'de henüz Mushaf haline getirilmeyen Kur'an'a "abdestsiz ve cünüp kimseler dokunmasın" denilmiş olması uygun değildir. Bu âyetler, "Kur'an'a şeytanların indirmesi"¹⁶⁷ diyen müşriklere cevap niteliğindedir. Nitekim Vâkı'a 56/81 âyetinde "Kur'an, âlemlerin Rabbinden indirilmedir" denilmiştir. Koruma altında olan Kur'an'a Cebrail ve Yazıcı Meleklerden¹⁶⁸ başkası erişemez. Bu itibarla Vâkı'a 56/78-80 âyetleri abdestsiz ve cünüp kimselerin Mushaf'a dokunmalarıyla ilgili değildir. Bu konudaki kanaatimiz şudur: Allah sözü olması itibarıyla Mushaf'a abdestli olarak ele almak bir erdemdir, Kur'an'a saygının gereğidir. Abdestsiz Kur'an'a dokunan kimse, haram ve büyük günah işlemiz olmaz.

4. Cünüp ve Âdetli Kadınların Kur'an Okuyup Okuyamayacakları Meselesi

Abdestsiz kimselerin ezberden Kur'an okuyabilecekleri konusunda bir ihtilafın olmamasına¹⁶⁹ karşılık cünüp kimseler ile âdet ve lohusa halindeki kadınların Kur'an okuyup okuyamayacakları konusunda ihtilaf edilmiştir.

¹⁶² Farz, fıkıh yapılması kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiilleri ifade eder. bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Farz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1995), 12/184.

¹⁶³ Haram, fıkıh terimi olarak mükelleften yapılmaması kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiili ifade eder. bk. Ferhat Koca "Haram", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1997), 16/10-104.

¹⁶⁴ *Kur'an'ın Anlamı Açıklamalı ve Kırık Meâli*, çev. İsmail Karagöz (Ankara: Kar Yayınları, 2025), el-Vâkı'a 56/78-80.

¹⁶⁵ et-Tevbe 9/28.

¹⁶⁶ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Gusül", 23-24.

¹⁶⁷ eş-Şu'arâ 26/210.

¹⁶⁸ el-Abese 80/15.

¹⁶⁹ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstizkâr*, 2/474.

Konu ile ilgili الْقُرْآنِ شَيْئًا وَلَا الْجُنُبُ شَيْئًا مِنْ الْقُرْآنِ “Cünüp kimse ve âdetli kadın, Kur'an'dan bir şey okuyamaz”¹⁷⁰ ve لَا تَقْرَأُ الْحَائِضُ وَلَا الْمُسَاءُ مِنَ الْقُرْآنِ شَيْئًا “Âdetli ve loğusa olan kadınlar Kur'an'dan bir şey okuyamazlar”¹⁷¹ rivayetleri zayıf görülmüştür.¹⁷²

عليّ بن أبي طالب قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَحْجُبُهُ عَنْ تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ شَيْءٌ إِلَّا الْجَنَابَةَ Ali b. Ebî Tâlib, “Resûlullah'ı (s.a.s) Kur'an okumaktan cünüplükten başka hiçbir şey engel olmazdı” demiştir.¹⁷³

Süfyan es-Sevrî (öl. 161/778), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797), İshak b. Râhûye (öl. 238/853), Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Ahmed b. Hanbel'e göre cünüp mümin ile âdetli ve nifas halindeki kadın, Kur'an okuyamaz, ancak âyetin başını, sonunu ve harflerini okuyabilir.¹⁷⁴

Saîd b. Cübeyr (öl. 94-713), cünüp ve âdetli kimse, bir iki ayet okuyabilir derken¹⁷⁵ Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713) ve İkrime b. Abdullah el-Berberî (öl. 105/723), cünüp kimsenin ezbere; İmam Malik b. Enes (öl. 179/795) ise, unutmaması için âdetli kadının Kur'an okuyabileceğini görüşündedir.¹⁷⁶

Genelde Müslümanlar, Kur'an'ı abdestli olarak okumayı edep ve ahlâk hâline getirmiş, Allah kelamı Kur'an'ın yazılı olduğu malzemelere ve Mushaf-ı Şerife cünüp ve abdestsiz kimselerin dokunmamasını Kur'an'a saygı olarak görmüşlerdir. Bu, güzel ve arzu edilen bir erdemdir. Bununla birlikte cünüplükten kurtulmak insanın iradesindedir. Bu itibarla cünüp kimsenin boy abdesti aldıktan sonra Kur'an okuması gerekir. Âdetli ve nifas halindeki kadının bu durumdan kurtulması iradesinde değildir. Bu durum, Allah'ın takdiridir.

Makalemize konu edindiğimiz Vâkı'a 56/78-80. âyetlerine “Şüphesiz size okunan Kitap, kesinlikle çok değerli bir Kur'an'dır, onun aslı korunmuş kitap Levh-i Mahfûz'dadır. O kitaba ancak günahlardan temizlenmiş melekler dokunabilir.” şeklinde meâl vermek; 79. âyette geçen لَا يَمَسُّهُ “Ona dokunamaz” cümlesindeki “Ona” zamiri ile maksadın, 78. âyetteki كِتَابٍ مَكْنُونٍ “korunmuş kitap”;¹⁷⁷ “korunmuş kitap” ile maksadın لَوْحٍ مَحْفُوظٍ “korunmuş levha”¹⁷⁸ olarak anlamak daha isabetlidir. Aralarında sahabeden Abdullah b. Abbas, Saîd b. Cübeyr ve Câbir b. Zeyd olmak üzere birçok müfessir âyeti böyle anlamıştır. Bu anlama göre âdetli ve loğusa halindeki kadınlar, öğrenme ve öğretme amacı ile Mushaf'ı eline alıp okuyabilirler. Mâlikî fakihî ve hadis âlimi Ebû'l-Velîd el-Bâcî (öl. 474/1081) “Öğretmen ve öğrenciler için Mushaf'a abdestsiz dokunmak mubahtır, bu, öğrenmenin bir gereğidir” demiştir.¹⁷⁹

Sonuç

Allah kelamı Kur'an-ı Kerîm'in hayatın her alanındaki rehberliğinden faydalanabilmek için onu doğru anlamak gerekir. “Su bulamazsanız temiz toprakla teyemmüm edin ve temiz toprakla

¹⁷⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, Mukaddime, 98, 1/236 (No: 131); Muhammed Senâullah el-Muzhîr, *et-Tefsîr* (Pakistan: Mektebetü'r-Rüşdiyye, 1412), 9/182.

¹⁷¹ Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârakutnî, *es-Sünen*, “Kitâbü'l-cenâiz”, (No: 1879) (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 204), 2/462.

¹⁷² Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 1/284; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bâri fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/409; el-Muzhîrî, *et-Tefsîr*, 9/182.

¹⁷³ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstizkâr*, 2/474.

¹⁷⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, 1/236 (No: 131).

¹⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/37 (No: 1098).

¹⁷⁶ Bağavî, *Şerhu's-sünneti*, 2/43.

¹⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/431.

¹⁷⁸ Ebû'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru lhyâû't-Türâsi, 1423), 4/224.

¹⁷⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/336.

yüzlerinizi ve ellerinizi mesh edin" anlamındaki âyette olduğu gibi kitabın bazı ayetlerinin delaleti açık seçiktir ve anlaşılması kolaydır. Bazı âyetlerde geçen kelimelerin anlamı, zamirlerin mercii ve âyetin delaleti ise açık değildir. Bu âyetlerden biri de لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ *"Ona ancak temizlenmiş olanlar dokunabilir"* âyetidir. Bu ayette geçen الْمُطَهَّرُونَ *"temizlenmiş olanlar"* ile kimlerin kastedildiği, *"ona"* anlamındaki *"hû/ هُ"* zamiri ile neye işaret edildiği, لَا يَمَسُّ *"dokunamaz"* cümlesi ile ne kastedildiği açık değildir. Bu itibarla sahabe döneminden günümüze kadar âyetin anlamı ve delaleti konusunda ihtilaf edilmiştir.

Bazı müfessirlere göre الْمُطَهَّرُونَ *"temizlenmiş olanlar"* ile maksat melekler, *"ona"* anlamındaki *"hû/ هُ"* zamiri ile işaret edilen كِتَابٍ مَكْنُونٍ *"korunmuş kitap"* ile maksat, Levh-i Mahfûz, لَا يَمَسُّ *"dokunamaz"* ile maksat, ulaşp Kur'an âyetlerini alamaz anlamındadır. Bu görüşte olan müfessirlere göre âyet, insanlar ve Mushaf'a abdestli veya abdestsiz dokunma ve Kur'an okuma ile ilgili değildir.

Bazı müfessirlere göre الْمُطَهَّرُونَ *"temizlenmiş olanlar"* ile maksat, abdestli müminler, *"ona"* anlamındaki *"hû/ هُ"* zamiri ile maksat, Mushaf'tır. لَا يَمَسُّ *"Dokunamaz"* cümlesi, Mushaf'ı eline alamaz ve Kur'an okuyamaz anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre Mushaf'a kâfirler, cünüp ve abdestsiz müminler ile hayız ve lohusa halindeki kadınlar dokunamaz ve cünüp kimseler Kur'an okuyamaz.

Bu âyetin içinde bulunduğu Vâkı'a Sûresi Mekke döneminde, peygamberliğin üçüncü yılında bütün olarak indirilmiştir. Mekke döneminde inen âyet ve sûreler muhtelif malzemeye yazılmış, ancak Mushaf haline getirilmemiştir. Hz. Peygambere yalancı, büyücü, mecnun ve şair diyen Mekkeli müşrikler, Kur'an'ı Hz. Peygambere şeytanların indirdiğini iddia etmişlerdir. Yüce Allah, Vâkı'a Sûresi'nde yemin ederek, Hz. Peygamber tarafından Mekkelilere okunan Kur'an'ın çok değerli olduğunu, aslının korunmuş kitap Levh-i Mahfûz'da bulunduğunu, ona ancak günahlardan temizlenmiş olan meleklerin dokunabileceğini, Kur'an'ın âlemlerin Rabbi tarafından indirildiğini bildirmiştir. Dolayısıyla *"Ona temizlenmiş olanlar dışında kimse dokunamaz"* âyetinin öncesi ve sonrası ve konu ile ilgili diğer âyetler birlikte okunduğu zaman *"temizlenmiş olanlar"* ile maksadın melekler, *"ona"* ile maksadın Levh-i Mahfûz, *"dokunamaz"* cümlesi ile maksadın Levh-i Mahfûza ulaşamaz, buradan âyet alamaz ve peygambere ulaştıramaz anlamında olduğu, âyetin abdestsiz kimsenin Mushaf'a dokunma ve cünüp olanın Kur'an okuması ile ilgisinin bulunmadığı anlaşılır.

Kur'an-ı Kerîm'de kâfirlerin, abdestsiz ve cünüp kimseler ile âdet ve lohusa halindeki kadınların Mushaf'a dokunup dokunamayacağı ve Kur'an okuyup okuyamayacağı ile ilgili sarîh bir âyet ve sahîh bir hadis yoktur. Bu sebeple sahabe, tabîîn ve müçtehit imamlar dâhil İslam âlimleri bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Kâfirlerin, abdestsiz ve cünüp kimseler ile âdet ve lohusa halindeki kadınların Mushaf'a dokunamayacakları ve cünüp olanların Kur'an okuyamayacakları görüşünde olanlar, konumuz ile ilgili âyetin işaret ettiğini dile getirmiş ve konu ile ilgili rivayetleri zikretmişlerdir. Ancak bu rivayetler zayıf ve delaletleri açık değildir. Dolayısıyla konumuz olan âyet ve rivayetlerden Kur'an'a abdestli dokunmanın farz, abdestsiz dokunmanın haram olduğu hükmü çıkartılamaz. Çünkü farz ve haram hükmü için kesin bir delilin bulunması gerekir. Bu konuda delaleti kesin bir âyet ve delaleti sahîh bir hadis mevcut değildir.

وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا *"Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku."* âyeti ve benzerleri ile Yüce Allah, Kur'an okumayı, kadın ve erkek her Müslüman'a kesin olarak emretmektedir. Bu emre uymak her Müslümanın görevidir. Bu görevi yerine getirmek için Müslüman, Kur'an'ı ezberden, abdestli,

abdestsiz, ayakta, otururken ve yürürken okuyabilir. Mushaf'ı eline almak istediği zaman abdestli olmaya özen gösterir. Bunu, Allah kelamına saygının bir gereği olarak yapar. Ancak mümin Mushaf'ı abdestsiz eline aldığı zaman günah işlemiş olmaz. Nitekim sahabeden Abdullah b. Abbas, Hz. Ali, bir rivayette Ebû Hanîfe ve Şevkânî gibi başka âlimler, müminin abdestsiz olarak Mushaf'ı eline alabileceği görüşündedir. "Kur'an'a ancak temiz iken dokunur." ve "Kur'an'a ancak temiz kimse dokunabilir." rivayetlerinde geçen "tâhir/temiz" kelimesinin "cünüp olmayan mümin" kimse olarak anlaşılması gerekir.

Cünüp kimsenin, "*Eğer cünüp olursanız guslederek temizlenin*" emrine uyarak bu durumdan en kısa sürede kurtulması gerekir. Cünüplükten kurtulma imkânı olan mümin, Mushaf'ı eline almamalı, ezbere de olsa dua cümleleri hariç Kur'an okumamalıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Ali'nin bildirdiğine göre cünüp olduğu zaman boy abdesti almadan Kur'an okumamıştır.

Cünüplükten kurtulmak insanın elinde olduğu halde âdetli ve lohusa olan kadınların bu hallerinden kurtulmaları ellerinde değildir. Bu itibarla âdetli ve lohusa olan kadınların, eğitim, öğretim ve irşat amaçlı olarak Mushaf'ı ve içerisinde ayet metni bulunan kitapları eline alabilme ve Kur'an okuyabilme konusunun farklı değerlendirilmesi gerekir. "Cünüp kimse ve âdetli kadın, Kur'an-ı Kerîm'den bir şey okuyamaz" ve "Âdetli ve lohusa olan kadınlar, Kur'an-ı Kerîm'den bir şey okuyamaz" rivayetleri zayıf, bu sebeple delaletleri bağlayıcı değildir. İmam Mâlik, unutmaması için âdetli kadının Kur'an okumasına cevaz vermiştir. Ebû Hanîfe'nin de bir görüşü bu istikamettedir.

İmam Mâlik'in beyan ettiği ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın neşrettiği "*Kur'an Yolu*" adlı tefsirde "*Kutsal kitabına saygısının bir nişanesi olarak ona el sürerken abdestli olmaya gayret eden bir müminin bu davranışı onun ecrini ve feyzini arttırır, fakat bu hükmün Kur'an'la yakından ilgilenme ve manaları üzerinde düşünme çabasını engelleyen bir set gibi algılanması kuşkusuz yanlış olur*" denildiği gibi abdestli olarak Mushaf'ı ele alıp okumak, Kur'an'a saygının gereği erdemli bir davranıştır. Ancak abdestsiz kimselerin Kur'an'a ve içinde âyet yazılı dinî içerikli kitaplara hatta levhaları ela almanın haram ve günah olduğu görüşünün âyet ve hadislerden sarih bir delili yoktur.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Âbâdî, Muhammed Eşref b. Emîr. *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Abdullah b. Muhammed. *Şerhu Kitâbi't-tevhîd min Sahîhil-Buhârî*. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405.
- Akpınar, Ali. "Mushaf'a Abdestsiz Dokunma Meselesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 81-109.
- Aydar, Hidayet. "Kur'an'a Dokunmak ve Abdest Meselesi", *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*. 4 (Şubat 1988), 54-73.
- Aydemir, Abdullah. "Kur'an'a Dokunma" *Diyanet Dergisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 10 (1971), 114-115.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef. *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta'*. Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1332.
- Bağavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru't-Türâsiyyi'l-Arabiyyi, 1420.
- Buhârî, İsmail b. Muhammed. *el-Câmi'u's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Çetin, Abdurrahman. "Abdestsiz Kur'an Okuma Meselesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Ocak 1993), 105-118.
- Dârakutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer. *es-Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Farz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/184. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî. *el-Müsned*, Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Ebû İshâk, ez-Zeccâc. *Me'ânî'l-Kur'an ve i'râbühû*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Ebû'l-Ferac el-Cevzî, Abdurrahman b. Ala b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, ts.
- Ebû'l-Leys, Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-ulûm*. by, yy, ts.
- Elik, Hasan. "Mushaf'a Abdestsiz Dokunulup Dokunulamayacağı Problemi". *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/6 (1998) 48-78.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabiyyi, 2001.
- Hâkim en-Nîsâburî, Muhammed İbn Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Beyrut: 1990.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnûsiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdürrahman b. Temam. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsiri kitâbi'l-azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Battal, Ebû'l-Hasan Ali b. Halef. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Riyad: Dâru'n-Neşr, 2003.
- İbn Cüzey, Ebû'l-kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah. *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*. Beyrut: Şirketü Dâru'l-Erkâm, 1416.
- İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî. *Cemheretü'l-lüga*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1987.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fî'l-ehâdisi ve'l-âsâr*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bâri fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak. *es-Sahîh*. Beyrut: Mektebetü'l-İblâmî, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr. *Tefsîru'l-Kur'an'il-Kerîm*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1410.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*. b.y., Dâru Tayyibe, 1999.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- Karagöz, İsmail, *İslam'ın Ana Kaynakları Kur'an ve Sünnet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karagöz, İsmail, *Kur'an'ın Anlamı Açıklamalı ve Kırık Meâli*. Ankara: Kar Yayınları, 2025.
- Karaman, Hayrettin-Çağrı, Mustafa vd. *Kur'an yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 2015.
- Kâsimî, Muhammed Cemâleddîn b. Muhammed. *Mehâsinü't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- Koca, Ferhat. "Haram", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/100-104. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1964.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifü'l-işârât*. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-âmmetü li'l-kitab, ts.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüketü ve'l-uyûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mekkî b. Ebî Talib, Ebû Muhammed. *el-Hidâye ilâ bülûğu'n-nihâye fî ilmi me'ânî'l-Kur'an ve tefsîrihi ve ahkâmihi*. b.y., Mecmû'atü Buhûsi'l-Kitâbi ve's-Sünneti, 2008.
- Muhammed Sıddîk Han, Ebû't-Tayyib. *Fethu'l-beyâ fî mekâsidi'l-Kur'an*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasan. *et-Tefsîru'l-kebîr*. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi, 1423.
- Muzhirî, Muhammed Senâüllah. *et-Tefsîr*. Pakistan: Mektebetü'r-rüşdiyye, 1412.
- Mücâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccac. *et-Tefsîr*. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.

- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed b. Ali. *Feyzü'l-kadîr şerhu Câmi'u's-sağîr*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356.
- Müslim b. el-Hac el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahraddîn. *Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsî'l-Arabiyyi, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşfü ve'l-beyân*. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsî'l-Arabbî, 2002.
- Sana'ânî, Muhammed b. İsmail. *Sübülü's-Selâm*. b.y., Dâru'l-Hadîs, ts.
- Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *et-Tefsîr*. Suud: Dâru't-Tedmiriyye, 2006.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-evtâr*. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1993.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Yazır, Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.
- Yusuf b. Abdullah, Ebû Ömer. *el-İstizkâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Zamahşerî, Ebû'l-kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.